

UOT: UOT: 81.286

NURAY ƏLİYEVƏ*

NAXÇIVAN DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRİNDƏ FRAZEOLJİ
VAHİDLƏRİN MƏNA NÖVLƏRİ

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialekt və şivələrində işlənən frazeoloji birləşmələr geniş tədqiqata cəlb olunmuşdur. Burada göstərilir ki, Naxçıvan dialekt və şivələrinin regional xüsusiyyətləri ilə Azərbaycan dilinin digər dialekt və şivələrindən fərqlənən frazeologiyası mövcuddur. Naxçıvan dialekt və şivələrində bu cür sabit birləşmələrin tədqiqi göstərir ki, bir ümumi anlayışla bağlı olub, onun müxtəlif mənə incəliklərini göstərmək üçün bir neçə frazeoloji vahid işləyə bilər. Eyni zamanda ifadə etdiyi mənə baxımından bir-birinin əksini təşkil edən frazeoloji vahidlər də vardır. Məhz buna görə də frazeoloji vahidlərdə omonimlik, sinonimlik, antonimlik və çoxmənalılıq nəzərə çarpır. Çoxmənalılıq və omonimlikdən fərqli olaraq sinonimlik dilin, o cümlədən dialekt və şivənin frazeologiyasında çox geniş yer tutur. Omonimlik bölgəyə xas olan frazeoloji vahidlərdə nisbətən zəif şəkildə təzahür etsə də, ədəbi dildəki sabit söz birləşmələrinə nisbətən daha çox özünü göstərir. Naxçıvan dialekt və şivələrindən toplanmış nümunələr içərisində elə frazeoloji vahidlər də vardır ki, onlar mənəca bir-birinin əksini ifadə edərək antonimlik əmələ gətirir. Belə ifadələr fikrin təsir qüvvəsini artırmaq, nitqi gözəlləşdirmək, lazımsız təkrarlara yol verməmək üçün olduqca əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: Dialekt və şivələr, frazeoloji vahidlər, omonimlik, sinonimlik, antonimlik, çoxmənalılıq

Giriş: Dildə həqiqi mənada işlənən söz qrupları kimi, frazeoloji vahidlər də mənə qruplarına bölünür. Belə ki, həm ədəbi dildə, həm də dialekt və şivələrində, o cümlədən Naxçıvan dialekt və şivələrində bir ümumi anlayışla bağlı olub, onun müxtəlif mənə incəliklərini göstərmək üçün bir neçə frazeoloji vahid işləyə bilər. Eyni zamanda bir-birinin əksini təşkil edən frazeoloji vahidlər də vardır. Məhz buna görə də frazeoloji vahidlərdə omonimlik, sinonimlik, antonimlik və çoxmənalılıq nəzərə çarpır.

Çoxmənalılıq və omonimlikdən fərqli olaraq sinonimlik dilin, o cümlədən dialekt və şivənin frazeologiyasında çox geniş yer tutur. Ümumiyyətlə, onu demək vacibdir ki, frazeoloji sinonimiyanın əsasında obrazlı mənələrin sinonimiyası durur. Mənəyə görə sinonimləşmədə sinonim frazeoloji vahidlər məhz eyni mənənin müxtəlif obrazlı ifadələrlə verilməsinə görə bir-birindən fərqlənir.

Omonim frazeoloji birləşmələr: Frazeoloji vahidlərin omonimliyi məsələsi frazeologiyada mübahisəlidir. Omonimlik dilin leksikasında mühüm yer tutur. Lakin frazeologiyada çoxmənalılıq kimi omonimlik də zəif təzahür edir. Azərbaycan dilində frazeoloji vahidlərin omonimliyinin iki yolu göstərilmişdir: 1) Frazeoloji vahid sərbəst söz birləşməsi ilə səs tərkibi eti-

barilə eyniyyət təşkil edir və frazeoloji vahidlə sərbəst birləşmə arasında omonimlik yaranır. Bu cür omonimlik dilçilikdə xarici omonimlik adlanır. Məs.: Ağzına baxmaq 1. hər dediyinə əməl etmək, inanmaq; 2. xəstənin ağzına baxmaq, müayinə etmək. Ələ almaq: 1. öz təsiri altına salmaq; 2. nəyi isə əlinə götürmək. 2) Frazeoloji vahidlərin özləri arasında omonimlik olur. Bu cür omonimlik daxili omonimlik adlanır [Qurbanov: 2010, s. 373]. Əl atmaq 1. sataşmaq, namusuna toxunmaq; 2. əlini uzadıb götürmək.

Naxçıvan dialekt və şivələrində işlənən frazeoloji birləşmələrin tədqiqi göstərir ki, burada onların omonimləşməsi zəifdir. Lakin buna baxmayaraq haqqında danışdığımız şivələrdə omonim sabit birləşmələrə rast gəlirik ki, bunlar ədəbi dildəkinə nisbətən burada çoxdur: məhətdəl qalmaq (əksər şivələrdə): 1. bir şeyə çox təəccüblənmək. – İreyhan xanım məhətdəl qaldı, una gora ki, imdiyə kimin hələm onu üsdəliyənlə olmamışdı (Culfa); -Məhətdəl qalmalı işdi ki, Zeynap təx'canına bir belə həyə-t-baca:n işin nətərin görür (Babək); 2. heç bir iş görə bilməmək, çarəsiz qalmaq. – Dədə çəx'di canın qutar-dı, balalar da belə məhətdəl qaldılar (Naxçıvan). – Qaynənəngillər köçür gedənnən mən də məhətdəl qalmışam (Ordubad).

Şeytanın qıçın qırmaq (əksər şivələrdə): 1. bir işi birinci dəfə görmək. – Axır ki sən də şeyta:n qıçın qırdın, durup yalannan bir üzəngi

* AMEA Naxçıvan Bölməsi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, naliyeva22@mail.ru

parıldatdın (Naxçıvan); - Yüz ilin bir başı şeytə:n qıçın qırıp mən də xəmir eləmişəm, əpbəx' yapam (Babək); 2. işləri yoluna düşmək. – Nə vaxdı girriyirdim mənənsi satammırdım, də:sən şeytə:n qıçın qırılmışəm (Ordubad). – Bı dəhəm diyəsən Tağı şeytə:n qıçın qırıpdi, üzündə gül-lər açır (Babək).

Gönünü soymax (Babək, Şahbuz): 1. çox işlətmək. –Sən öləsən, dədəm xərməndə israğayın gönümüzü soydu (Badamlı). –Məhlim saxlamışdın kin, gönümüzü soyup, baş-pütün bağı bizə bellədəsən? (Şahbuz); 2. hər şeyini almaq, soyub-talamaq. – Mirtaharın Ursetdə gönün soydular, qəyitdi gəldi.

“Frazeoloji birləşmələrin omonimləşməsi üçün uzun bir müddət lazımdır. Çünki onların omonimləşmə xüsusiyyəti zəifdir. Bu isə təbii haldır, çünki omonimləşmə və çoxmənalılıq sözlərin məcazi mənaya keçməsi nəticəsində əmələ gəlir. Frazeoloji birləşmələrin yaranmasında da məcazi mənə əsas rol oynayır. Məlum məsələdir ki bir dəfə məcazi mənə kəsb edərək yeni məfhumun ifadəsi kimi formalaşan söz birləşməsinin yenidən başqa bir məcazi mənə kəsb etməsi çətindir” [Çobanov: 1997, s.135]. Lakin dialekt və şivələrdə bu imkanlar ədəbi dilə görə daha geniş olduğu üçün Naxçıvan dialekt və şivələrində də omonim frazeoloji birləşmələr ədəbi dillə müqayisədə xeylidir: baş arğıtmax: 1. çox danışmaq; 2. lazım olmayan işə baş qoşmaq. Baş atmax: 1. təndiri təzədən yandırmaq; 2. südü pendir üçün mayalamaq. Qəzil hörməx': 1. keçinin yunundan ip əyirmək; 2. birinin arxasından iş çevirmək. Əli ağzına çatmax: 1. həddindən artıq kasıb olmaq; 2. çox tənbel olmaq. Buxcasın qoltuğuna verməx': 1. işdən çıxarmaq; 2. arvadından və ya ərindən boşanmaq və s. “Sözsüz ki, frazeoloji vahidlərin omonimliyi yalnız sinxron planda qəbul edilə bilər. Yəni, frazeoloji vahidlərin omonimliyi üçün onların nitqdə eyni vaxtda paralel işlənməsi əsas şərtidir” [Mirzəyeva: 2009, s.121].

Sinonim frazeoloji birləşmələr: Sinonim olan frazeoloji vahidlər elə birləşmələrdir ki, bir neçə birləşmə ümumi bir anlayışı ifadə etsin. Məsələn, “bəyənmək” mənəsini ifadə etmək üçün aşağıdakı sinonim frazeoloji vahidlər cərgəsi işlənir: xoşuna gəlməx', gözü tüşməx', quşu qommaq, ağzı əyilməx', ağzının suyu axmax, ağı getməx', ürəyinə yatmax, gözü qalmax. – Qızı görəndə şah oğlu:n nətəri ağzı əyildisə, bir

xeylax donup qaldı (Babək). – Mə:m ki bir adama quşum qondu ha, kim nə deyir desin, xeyiri yoxdu (Naxçıvan). – Arvatdarın toxuduğu əl gəbələrinə görsən ağılı gedər. – Qız bulağın suyunnan içənnən sora boylum çönür elə bir qız olur ki, cəməhət baxanda ağzı:n suyu axır. – Ceyrannar oqqədə gözəliymiş kin, gəlinin gözü qalır onnarda (Şahbuz). – Qonça:n gəlini elə ürəyimə yatıp ki, ta diyəmmərəm necə (Naxçıvan). Bəyənmək sözünün sinonimik cərgəsini təşkil edən bu frazeoloji vahidlər müəyyən üslubi məqamlarda müəyyən mənə çalarları ifadə etsələr də, əsas mənədan uzaqlaşmırlar. “İstər müasir Azərbaycan dilində, istərsə də onun dialekt və şivələrində müəyyən anlayışı bildirmək üçün bir və ya bir neçə frazeoloji vahiddən istifadə edilir. Bu cür sinonimlər əsas etibarilə üslubu xarakter daşıyır. Bu nöqtəyi-nəzərdən onların tədqiqi dilimizin frazeologiyası üçün çox əhəmiyyətlidir” [Çobanov: 1997, s.136].

Naxçıvan dialekt və şivələrində “hər hansı bir hadisənin və ya cəx özündən çıxmış adamın qarşısını almaq” mənəsində: cilovun yığmax, ağzına vırmax, ipin çəkməx', dilin kəsməx', kəpəyin kəsməx' birləşmələri işlənir: – İndidən uşağın cilovun yığmasan, sora onnan çalıp-çağırmmıyassan. – Qardaşdar baxdılar ki, binnar bacılarının ipin çəx'məsələr, elənən bir olacaxlar (Şərur). – Qarı əllərin qaldırdı göyə dedi: Xudabəndi Aləm, sən özün bı gədənin kəpəyin kəs, bəlkə əyibini yer örtə (Ordubad). – Gördün ki, Ziboş çox göynən gedir, ağzına vırğınən qoy toxdasın (Babək). Əgər frazeoloji birləşmələrin nümunələrdə göstərildiyi kimi, leksik-qrammatik əlamətlərində uyğunluq varsa və mənəca da bir-birinə yaxın mənaları ifadə edirsə, onları sinonim frazeoloji birləşmələr hesab edə bilərik. “Frazeoloji vahidin sinonimliyi zamanı bu vahidin özəyini təşkil edən məfhumun məntiqi vəhdəti qorunmaqla onun daha aydın və ekspressiv obrazlar, dil vasitələri ilə ifadəsi baş verir. Frazeoloji sinonimlər mənə çalarları, üslubi xüsusiyyətləri, işlənmə sahəsi və s. ilə differensiallaşır” [Mirzəyeva: 2009, s.132].

Naxçıvanın müxtəlif rayonlarının şivələrində “çarəsiz qalmaq” mənəsində vaynaçar qalmax, əli üzündə qalmax, əli qoynunda qalmax, əli heş yerə çatmamax ifadələri işlənir və belə ifadələr fikrin təsir qüvvəsini artırmaq, nitqi gözəlləşdirmək, lazımsız təkrarlara yol verməmək üçün olduqca əhəmiyyətlidir. “Sinonim frazeo-

logizmlər müxtəlif söz birləşmələri və cümlələr arasında olur. Sinonim kimi tutuşdurulan söz birləşmələri sintaktik funksiyaca eyni, leksik tərkiblərinə görə müxtəlif, mənaya görə isə ümumi olmalıdır” [Həsənov: 2005, s.381]. – Qardaşlar gördülər ki, qoşun basılır, yağılar gənə eli çapıp talyacaxlar, vaynaçar qaldılar, allaha yavlandırdılar ki, bizi keçilməz dağa çöndər, yolu kəsəx' (Şəhur). – Bi illərim sel gəldi əkin-nəri apardı, pütün kət cəmähəti qaldı əli qoy-nunda (Şahbuz). – Süleyman kişi başa tüşdü ki, hava bı qaydaynan getsə yayda əlləri heş yerə çatmıyacax (Naxçıvan).

“Narazı qalmaq, küsmək” mənasında Naxçıvan dialekt və şivələrində mısmırığın sallamax, mısmırığı tüşməx', bınnın sallamax, ağzın əyməx', antırrarın sallamax frazeoloji birləşmələri işlənir: -Toyu yola verip qutarannan sora Aşığ Ələsgər gəldi əvinə, baxdı ki, arvadın mısmırığı belə tüşüp, belə tüşüp ta nətəri (Şahbuz). –Qaldılar naçar, gəldilər Kalbalı xana dedilər ki, bı qız aşığların hammısın bağılyıp, bı dəyqə hammısı ağzın əyip (Naxçıvan). –Qoca dedi: A bala, ta nəyə mısmırığıvızı sallıyıpısu, dədəviz də deyirmiş yanı qazın, becərin, üzüm olsun, satın dolanın da (Culfa). -Oğlan dədəsinə dedi ki, dədə, mən Sisiyan Şəkisinnən filankəsin qızın əlməx isdiyirəm, baxdı, dədəsi ağzın əydi (Ordubad). –Baxdılar kin, kişi gedip küşdə tavlə:n ya:nda bınnın da sallıyıp oturup (Babək). Mısmırığın sallamaq ifadəsini H.Bayramov da Azərbaycan dilində müstəqil leksik mənası olmayan sözlərin iştirakı ilə formalaşmış frazeoloji vahidlər sırasında “qaşqabağını sallamaq” mənasında göstərmişdir [Bayramov: 1978, s.72-73].

Antonim frazeoloji birləşmələr: Naxçıvan dialekt və şivələrində ədəbi dilimizdə olduğu kimi, frazeoloji birləşmələrin antonimliyi də müşahidə edilir. Burada bir qrup sabit birləşmələr vardır ki, onlar mənaca bir-birinin əksini ifadə edərək antonimlik əmələ gətirir. “Antonimlik sözlərdə leksik, frazeologizmlərdə isə sintaktik vahid kimi özünü göstərir. Frazeologizmlərin hamısı deyil, keyfiyyət məfhumları ilə bağlı olanlar antonimlik yaradır” [Həsənov: 2005, s.381]. Frazeoloji birləşmələrin antonimliyi mətn daxilində özünü daha qabarıq göstərir: Əyağın sürüməx' – dabanına tüşürməx': -Hacı Cəfər oğlanı çağırıp diyəndə ki, oğul, sazdarı gəti birəz söpət eliyəx', əməncəx xamnan ge-

dəciyix', Taleh başdadı əyağın sürüməyə (Şahbuz). –Karvanbaşı baxdı ki dəvələr əyağın sürüyür, bildi ki unnar bı yolu yarıp keçəmmiyəcəx' (Culfa). –Xan bınarı gecə qonağ elədi, səhər obaşdannan Hüsen tüşürdü dabanına (Naxçıvan). –Koroğlu orda şirin davıda, dəlilər də bırdə tüşürdülər dabana ki, gedəx' görəx' Koroğlu necoldu? (Naxçıvan). Antonim frazeoloji birləşmələr bədii ədəbiyyatda da geniş şəkildə işlədilir. “Bədii əsərlərdə müəyyən bir əşyanın və ya hadisənin əks qütblərinin bütün təfərrüatı ilə, qabarıq şəkildə verilməsində zidd məfhumların paralel işlədilməsi olduqca xarakterikdir” [Azərbaycan ədəbi dil tarixi: 2007, s.85].

Nümunələrdən də göründüyü kimi, əyağın sürüməx' frazeoloji birləşməsi şivələrdə “yavaş-yavaş getmək, addımların yavaşlatmaq, bəzən isə bir işi görmək istəməmək, könülsüz getmək” mənasında, dabanına tüşürməx' birləşməsi isə “sürətlə getmək” mənasında işlənməkdədir. “Frazeologizmlərin antonim paradıqmaları kəmiyyətə sinonimlərdən az olsa da, funksional-üslubi planda onlar heç də az əhəmiyyətli və az ifadəli deyildir. Frazeoloji antonimlərin aktiv mənimsənilməsi və onlardan ağıllı istifadə olunması həm şifahi, həm də yazılı nitqi xeyli zənginləşdirir” [Mirzəyeva: 2009, s.133].

Qahmar çıxmax//hapı durmax//dalında durmax//kürəyinə əl çəx'məx' - əyağının altına daş helləməx'//qıçının altın qazmax//quyusun qazmax//ipin kəsməx' birləşmələri də antonimlik meydana gətirir: -Qəbax kətdə elə kişilər olup ki, pütün davıları yatırdardı, yetim-yesirə qahmar çıxardı (Ordubad). –Dara tüşəninin gərəx' bir kürəyinə də əl çəkən olsun ki, o da özün bir yerə çıxartsın da (Naxçıvan). –Mən yetim oğlanıydım, bir hapı duranım olmadı ki, tüşə qabağa mənə bir gün ağılyə (Babək). –Dədəsi dedi: sən Talehin dalında durmasan, sora nə sən onu tapassan, nə də mən (Şahbuz). –Xotyar fikirrəşdi kin, Koroğlun quyusun nətəri qazsın (Şahbuz). –Cəmähətin qıçı:n altın qazmax bı ər-arvadın köhnə peşəsidi (Cəhri). –Bala, yadında saxla, görəndə ki biri qəbağa gedir, adamın əyağı:n altına daş helliyən çox olur (Babək). “Frazeologizmlərin antonimliyindən bəhs edərkən onların əks mənalılığını, bir sintaktik modeldə işlədilməsini və bir leksik əhatəyə - distribusiyaya malik olmasını əsas götürmək lazımdır” [Həsənov: 2005, s.382].

Frazeoloji vahidlərin çoxmənalılığı: Naxçıvan dialekt və şivələrində frazeoloji vahidlərin çoxmənalılığı da özünü göstərir. Danılmaz faktır ki, çoxmənalılıq dilin leksikasında frazeologiyada olduğundan daha güclü mövqeyə malikdir. “Frazeoloji vahidlərin çoxmənalılığı isə öz zahiri ifadəsini onların nitqdə sozlərlə necə bağlanmasında tapır” [Mirzəyeva: 2009, s.117]. Bu məsələ ilə bağlı H.Həsənov yazır: Frazeologizmlər xalis “mətn”i vasitələrlə - leksik birləşmə və sintaktik əlaqə ilə meydana çıxdığı üçün onların çoxmənalılığı çətin olur, çünki frazeologizmlərin mənaca rəngarəngliyi mənənin həcminə və işlənmə genişliyinə əsaslanır. Bu da onlarda əlavə leksik-semantik variantların yaranmasına imkan vermir” [Həsənov: 2005, s.378]. Ümumiyyətlə, türk dillərində çoxmənalı frazeoloji vahidlərə tək-tək hallarda təsadüf olunur. Zənnimizcə, bunun əsas səbəbi Azərbaycan dilinin frazeoloji vahidlərinin komponentləri arasında semantik əlaqənin daha möhkəm forma almasıdır. Məsələn: ayağı ağır sözü iki mənada işlənir. Bir əlamət bildirən söz kimi çıxış edir. Bu əlamət o şəxslərə aid edilir ki, guya o adamlar kimin işinin üstünə getsə, ilk dəfə ayaq qoysa, həmin iş gec başa gəlir. Belə xüsusiyyəti olduğuna inanılan adamlara ayağı ağır deyirlər. Digər bir tərəfdən dialektə ayağı ağır sözü “hamilə qadın” mənəsində işlənir. Bu zaman həmin söz Naxçıvan dialekt və şivələrində işlənən həmlə, boylu sozləri ilə sinonimlik təşkil edir. M.Kaşğarının “Divanü lüğət-it-türk” əsərində ağır ayaq “ağır yerli adam” [Kaşğari: 2006, s.126] mənəsində izah olunmuşdur ki, bu da qeyd etdiyimiz mənə ilə yaxınlıq təşkil edir. Çünki bu bioloji vaxt müddətində qadınlar da ağır yerliyə yeriyirlər. Bu isə bu birləşmənin artıq XI əsrdən də əvvəl dilimizdə formalaşmış olduğunu göstərir.

Əyağı tüşməx' ifadəsi də Naxçıvan dialekt və şivələrində üç mənada işlənir: hər hansı bir adamın bir evə gəlməsi ilə bağlı olan hadisə mənəsində, yəni bu adam gəlmiş evə xeyir gətirməyi, zərər gətirməyi? Əyağı tüşməx' ifadəsi daha çox təzə gəlinlərə aid edilir. Əgər gəlin gələndən sonra o evdə xeyirə dəyişiklik olarsa, deyirlər ki, gəlinin əyağı tüşdü. Əgər əksinə olarsa, deyirlər ki, gəlinin əyağı tüşmədi. Əyağı tüşməx' ifadəsi gəlmək mənəsi da ifadə edir: - Neçə vaxdı Həsənin əyağı bizə tüşmür. “Müasir dilimizdə frazeoloji vahidlərdən iki mənalılar

daha çox, üç mənalılar nisbətən az, dörd mənalılar isə son dərəcə məhduddur” [Bayramov: 1978, s.159].

Naxçıvan dialekt və şivələrində frazeoloji vahidlərin çoxmənalılığı müxtəlif yollarla əmələ gəlir. Elə frazeoloji vahidlər vardır ki, onları təşkil edən söz və ya sozlərin çoxmənalılığı əsasında həmin vahid də çoxmənalılığa keçir. Bəzi hallarda isə söz məcaziləşərək frazeoloji vahid əmələ gətirir. Öz növbəsində frazeoloji vahid də məcaziləşir və nəticədə birləşmənin çoxmənalılığı meydana çıxır. “Frazeologizmlərin yaranmasında məcazi mənə, leksik vahidlərdə olduğu kimi, əsas rol oynasa da, onların hamısı çoxmənalı ola bilmir. Dildə frazeologizmlərin çoxmənalılığı ya ikinci dəfə, ya da paralel məcazlaşma nəticəsində meydana çıxır” [Həsənov: 2005, s.378]. Frazeoloji birləşmələrdə çoxmənalılıq, əsasən, mətn daxilində meydana çıxır. Çoxmənalılıq ehtiva etməyən frazeoloji birləşmələrin isə daşdığı semantik yük mətnlə əlaqəli olmur. Yəni onlar mətndən kənar da öz mənasını ifadə edir.

Nəticə: Frazeoloji vahidlər uzun və tarixi bir inkişaf yolu keçmişdir. Çoxəsrlik zaman məsafəsi qət etməsi onları əmələ gətirən komponentlərin ilkin mənalarının tam və ya qismən itməsinə səbəb olmuş, eyni zamanda onlar bütövlükdə müstəqil mənə qazanaraq sabitləşmişlər. Bildiyimiz kimi, bütün türk dillərində ən çox işlənən frazeoloji vahidlər birləşmə tipli olanlardır. Fikrimizcə, buna səbəb frazeoloji vahidlərin məhz söz birləşməsindən əmələ gəlməsidir. Dildə ilk dəfə sozlərin nominativ mənaları yaranmışdır. Bu nominativ mənalı sozlərdən sərbəst birləşmələr əmələ gəlmişdir. Sonralar sozlər məcazi mənalar kəsb etmiş və məcazi mənalı sozlərdən isə frazeoloji vahidlər yaranmışdır. Frazeoloji vahidlər öz inkişafını davam etdirərək dilin müəyyən mərhələsində mürəkkəb sözə çevrilir.

Dildəki frazeoloji vahidlər dilin daşıyıcısı olan xalqın tarixi, adət-ənənəsi, psixologiyası və düşüncə tərzinin ifadəçisi olduğundan hər hansı xalqın dilindəki frazeoloji vahidlərin linqvistik araşdırılması, nəticədə, həmin xalqın tarix və etnoqrafiyasının, həyat və yaşayış tərzinin öyrənilməsinə gətirib çıxarır.

Naxçıvan dialekt və şivələrinin frazeologiyasını araşdıraraq belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, Azərbaycan dilinin digər dialekt və şivələ-

rində olduğu kimi, burada da sabit birləşmələr geniş şəkildə işlənir. Bu birləşmələr həm ədəbi dildə, həm də başqa dialekt və şivələrimizdə işlənən birləşmələrdən müəyyən cəhətdən fərqlənir. Bu fərqlər müxtəlif amillərlə bağlıdır. Naxçıvan dialekt və şivələrində işlənən frazeoloji vahidlər çox zəngin və rəngarəng üslubi imkanlara malikdir. Buradakı yüksək milli koloritə malik sabit birləşmələr, dərin mənalı atalar sözləri, müdrik məsəllər, gözəl ibarələr Azərbaycan dilinin, o cümlədən dialekt və şivələrimizin son dərəcə zəngin bədii və obrazlı fondunu təşkil edir. Nitqdə bunların hər biri bu və ya başqa

şəkildə müəyyən üslubi vəzifə daşıyır. Eyni zamanda belə ifadələrdə çox yüksək obrazlılıq və emosionallıq da vardır. Elə buna görə də nitqdə məharətlə işlənən frazeoloji vahidlər çox hallarda danışıqı daha ifadəli edir.

Naxçıvan dialekt və şivələrində işlənən sabit söz birləşmələrinin quruluşu ədəbi dildən o qədər də fərqlənmir. Ədəbi dilin inkişafı, bədii üslubun daha təsirli olmasına kömək etmək üçün dialekt və şivələrimizdə, o cümlədən Naxçıvan dialekt və şivələrində işlənən sabit söz birləşmələrinin toplanması və öyrənilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan ədəbi dil tarixi (2007). S.H.Mehdiyevanın redaktəsi ilə (dörd cildə). III cild. Bakı, Şərq-Qərb, 336 s.
2. Bayramov H.A. (1978). Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı, Maarif, 176 s.
3. Behbudov S.M. (2003). Azərbaycan dili şivələrinin omonimlər lüğəti. Bakı, Nurlan, 206 s.
4. Çobanov M.N. (1997). Borçalı şivələrinin leksikası. Bakı, Təhsil, 210 s.
5. Həsənov H.Ə. (2005). Müasir Azərbaycan dilinin leksikası (ali məktəb tələbələri üçün dərslik). Bakı, Nurlan, 452 s.
6. Kaşğari M. (2006). Divanü lüğət-it-türk (dörd cildə). I cild. Bakı, Ozan, 512 s.
7. Qurbanov A.M. (2010). Müasir Azərbaycan ədəbi dili (iki cildə). I cild. Bakı, Elm və təhsil, 452 s.
8. Quliyev Ə.A., Əliyeva N.Y. (2017). Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğəti. Naxçıvan, Əcəmi, 296 s.
9. Quliyeva N. Dilçilikdə frazeologizmlərin tədqiqinə dair / Filologiya məsələləri, №1, Bakı, 2014, s. 3-28.
10. Qurbanova İ.M. Azərbaycan dialekt və şivələrində bəzi omonim söz köklərinin etnolinqviistik təhlili / Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun əsərləri. Xüsusi buraxılış, 2012, s. 29-34.
11. Mirzəliyeva M. (2009). Türk dillərinin frazeologiyası (üç cildə). I cild. Karluq qrupu türk dillərinin frazeologiyası. Bakı: Nurlan, 2009, 216 s.

Nuray ALİYEVA

MEANING TYPES OF FRAZEOLOGICAL UNITS IN NAKHCHIVAN DIALECTS AND ACCENTS

SUMMARY

Phraseological units in Nakhchivan dialects and accents of the Azerbaijani language were widely researched in the article. It is shown that there is a phraseology in Nakhchivan dialects and accents that differs from other dialects and accents of the Azerbaijani language with the regional features. The study of such stable compounds in the dialects and accents of Nakhchivan shows that several phrases can be used to illustrate the different subtleties associated with a single concept. At the same time, there are also phraseological units meaning the opposite of each other in terms. That is why in the phraseological units shows omonimiy, sinonimiy, antonimiy and polysemantizm. Different from the polysemantizm and omonimiy sinonimiy has a significant dimension in the language, including dialect and accent. Although omonimiy is relatively poorly expressed in region-specific phraseological units shows more than literary language. Among the samples collected from Nakhchivan dialects and accents, there are also the phraseological units they create antonimiy, expressing the opposite of each other in meaning. Such expressions are very important for to increase the power of thought, to improve speech, avoid unnecessary repetitions.

Keywords: *dialects and accents, phraseological units, omonimiy, sinonimiy, antonimiy, polysemantizm.*